



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ. 2
<b>ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ</b>	
<b>ΕΛΕΥΘ. ΒΕΤΣΙΟΣ</b>	: Στοιχεία για την εμφάνιση της πανώλης ..... » 5
<b>ΓΙΩΡΓΟΣ ΡΗΓΙΝΟΣ</b>	: 'Ο τόπος μας στο χρόνο ..... » 18
<b>Β.Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ &amp; ΑΓΛΑΪΑ Ν. ΤΣΙΑΡΑ</b>	: Γεώργιος Νομικός. Ένας Κρητικός ζωγράφος του 17ου αιώνα ..... » 28
<b>ΚΑΤ. ΓΑΡΔΙΚΑ- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ</b>	: Η συμμετοχή του Κ. Καραπάνου στις διαπραγματεύσεις για τα νέα ελληνικά σύνορα ..... » 55
<b>ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ</b>	: Η δημογραφική και τοπωνυμική κατάσταση της Θεσσαλίας και της Άρτας ..... » 67
<b>ΕΛΠ. Μ. ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ</b>	: Ψυχοσωματικές διαταραχές του Πύρρου, βασιλιά της Ηπείρου ..... » 98
<b>ΕΛΠ. ΙΝΤΖΕΜΠΕΛΗΣ</b>	: Ζεύς καλεί Κ.Π.Ε. Αράχθου ..... » 112
<b>ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΗΟΥΖΟΣ</b>	: Στο λίκνισμα της μνήμης ..... » 116
<b>ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΑΣ</b>	: Παραδοσιακά παιχνίδια της Άρτας ..... » 120
<b>ΣΤ. ΙΝΤΖΕΓΙΑΝΝΗΣ</b>	: Το θυμητ'κό... ..... » 122
<b>Κ. ΑΠ. ΚΩΤΣΑΚΗΣ</b>	: Παγκόσμια ημέρα θεάτρου ..... » 127
<b>ΔΗΜ. ΠΑΥΛΙΔΗΣ</b>	: Ένθυμώσεις 2005. Στο πέρασμα του χρόνου ..... » 133
<b>ΠΕΝΘΗ</b>	: ..... » 134
<b>ΑΝΤ. ΚΟΛΙΑΤΣΟΣ</b>	: 'Ο Δήμαρχος ..... » 135
<b>ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ</b>	: ..... » 145
<b>ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»</b>	: ..... » 153





Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἄρτης Γεννάδιος, 1903

# ΣΚΟΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ \* ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ \* ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΙΔ | ΑΡΤΑ 2009 | ΤΕΥΧΟΣ 101



Ἐπιμέλεια Ἔκδοσης  
1978-2009  
ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΩΣΤΑΚΙΩΤΗΣ

# ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΩΛΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΣΤΑ 1737 ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΟΥ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ G. BERRA

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Λ. ΒΕΤΣΙΟΣ

**Ο**ί επιδημίες και οί αρρώστιες, έκτος από τις όδυνηρές κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες που επέφεραν στους πληθυσμούς του έλλαδικού χώρου κατά τον 18ο αιώνα, νέκρωναν συχνά τις επικοινωνίες και επιδρούσαν άρνητικά στη διεξαγωγή του έμπορίου.

Η πανώλη, πάντα σε ένδημική κατάσταση στην Όθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον 18ο αιώνα, εμφανίζεται περιοδικά, προκαλώντας πανικό στους κατοίκους, αποκλείοντας κάθε είδος έπαφής με τον πληγέντα πληθυσμό. Ό τρόμος των κατοίκων για την εμφάνιση της πανώλης σε έναν τόπο ήταν φυσικός, επειδή μπορούσε να αποδεκατίσει τον πληθυσμό του. Επίσης ή διάρκειά του μπορούσε να είναι πολύ μεγάλη, φυσικά με περιόδους έξάρσεων και ύφεσεων, γεγονός που ένέσπειρε μεγαλύτερο πανικό και αποδυνάμωνε τις λειτουργίες της πόλης<sup>1</sup>.

---

1) Γενικότερα για την πανώλη και την αντιμετώπισή της στο χώρο της Μέσης Ανατολής βλ. Michael W. Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton, New Jersey 1977. Ειδικά για την Όθωμανική Αυτοκρατορία βλ. την έξαιρετικά σημαντική έργασία του D. Panzac, *La peste dans l' Empire Ottoman 1700-1850*, Leuven 1985. Δ. Άνωγιάτης-PELE - Β. Βαϊόπουλος, *F.C.H.L. ROUQUEVILLE - Η πανώλη τύπου Orientalis*, Άθήνα 2005. Για τον έλληνικό χώρο βλ. C. Bartsocas, «Two Fourteenth Century Greek Descriptions of the Black Death», *Journal of history of Medicine* 21, 1966, σσ. 394-401. Ν. Σιδέρης, «Άρρώστιες και άρρωστοι στη Λευκάδα τον 19ο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τ. 1 (Σεπτέμβριος 1983), σσ.101-120. Α. Σταυρόπουλος, *Τα νοσοκομεία και ή νοσηλευτική πολιτική της έλληνικής έθνότητας στην Κωνσταντινούπολη (1453-1838)*, Άθήνα 1984. ό ίδιος «Οί τουρκοκρατούμενες και βενετοκρατούμενες περιοχές άπέναντι στις επιδημίες», ανακοίνωση στο *Congres International, La Mediterranee dans le tempslong : Realites et representations Mentales*, Athenes 30-9/5-10, 1985. ό ίδιος, «Η Έπιδημιολογία της Θεσσαλονίκης κατά τον 18ο αιώνα», *Έπιστημονικό Συμπόσιο στη μνήμη Ν. Σβορώνου, Άθήνα (30 και 31 Μαρτίου 1990)*, σσ. 11-45. ό ίδιος, «Η γαλλική κοινότητα της Θεσσαλονίκης και τα νοσολογικά προβλήματα της πόλης κατά τον 18ο αιώνα»,



Στήν περιοχή τῆς Ἄρτας οἱ ἐπιδημίες πανώλης, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 18ου αἰώνα, σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχαϊκὲς πηγές, ἦταν ἀρκετὰ συχνές. Στὴν παρούσα ἐργασία θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ λοιμὸ ποὺ ἐνέσκηψε στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας στὰ 1737. Τὶς πληροφορίες γι’ αὐτὸ τὸ γεγονός τὶς ἀντλήσαμε ἀπὸ φάκελο ποὺ περιέχει ἓνα σημαντικὸ μέρος ἐπιστολῶν τοῦ ὑποπρόξενου τῆς Βενετίας στὴν Ἄρτα Giuseppe Berra<sup>2</sup> καὶ βρίσκεται στὸ Archivio di Stato di Venezia [Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45 (Lettere di Magistrati Bailo alla Porta Ottomana, Capj da Mare Consoli, Vice Consoli etc. Dirette al N.H.E. Pompeo Rota, Provveditor Straordinario in S. Maura con la soprintendenza nelle piazze del Golfo dell’ Arta)]. Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἐγγράφων αὐτῶν παραθέτουμε διάφορες πληροφορίες ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἔκταση καὶ τὶς συνέπειες τῆς ἐκδήλωσης τῆς ἐπιδημίας αὐτῆς στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας.

Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἔρευνα ἡ πανώλης ἐμφανίζεται στὴν Ἄρτα πρὸς τέλος τοῦ 1736. Ἀντιθέτως ἡ ἐξάπλωση τῆς ἀσθένειας στὴν ἄλλη πόλη τῆς Ἠπείρου, τὰ Γιάννενα, εἶχε ἐμφανιστεῖ πολὺ νωρίτερα. Ὁ ὑποπρόξενος τῆς Βενετίας στὴν Ἄρτα Giuseppe Berra σὲ ἐπιστολὴ του στὶς 13 Σεπτεμβρίου

---

*Πρακτικὰ ἸΒ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου (Μάιος 1991), Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 241-271. Κ. Κωστής, Στὸν καιρὸ τῆς πανώλης, Εἰκόνες ἀπὸ τὶς κοινωνίες τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου 14ος-19ος αἰῶνας, Ἡράκλειο 1995, σσ. 375-377. Κ. Κωνσταντινίδου, «Οἱ λοιμοὶ τῆς πανώλης στὰ Ἴονια νησιά κατὰ τὴν περίοδο 1645-1797», *Ἐῶα καὶ Ἑσπέρια*, τ. 3 (Ἀθήνα 1996-97), σσ. 274-275. Χ. Μαλτέζου, «Στοιχεῖα γιὰ τὴν πανώλη τοῦ 1687/1688 στὴν Πελοπόννησο», *Ἡ Ἐκστρατεία τοῦ Morosini καὶ τὸ “Regno Di Morea”, Μονεμβασιώτικος Ὅμιλος - Γ' Συμπόσιο Ἱστορίας καὶ τέχνης 20-22 Ἰουλίου 1990, Ἀθήνα 1998, σσ. 165-180. Ἀθ. Κονδύλης, «Ὁ λοιμὸς (πανώλη) τοῦ Ναυπλίου (Ἄνοιξη 1538-καλοκαίρι 1539) κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1537-1540)», *Πρακτικὰ του ΣΤ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν* (Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000), τ. 3, σσ. 209-222. Δ. Δημητρόπουλος, «Μαρτυρίες γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, 15ος -ἀρχὲς 19ου αἰῶνα», *Τετράδια Ἐργασίας* 27, Ἀθήνα 2004, σσ. 105-111, 147-162. Μ. Ἀθανασιάδου, *Ἐμπορικὲς σχέσεις Θεσσαλονίκης-Βενετίας κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα*, Κατερίνη 2006, σσ. 337-355. Μία ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες περιγραφὲς ἐπιδημίας πανώλης μπορούμε νὰ βροῦμε στὸ λεπτομερειακὸ ἀνὰ ἡμέρα, χρονικὸ τῆς ἐπιδημίας ποὺ ἔπληξε τὸν Πόρο στὰ 1837, ὅπως παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν ἰατρὸ Κάρλο Βίμπερ, *Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῆς ἐν Πόρῳ πανώλους κατὰ τοὺς μῆνας Ἀπριλίον, Μάιον καὶ Ἰούνιον τοῦ 1827 καὶ τῶν παρὰ τῆς κυβερνήσεως ληφθέντων μέτρων*, Ἀθήνα 1837. Γιὰ τὴν ἐξάπλωση ἐπιδημιῶν στὴν Ἠπειρὸ βλ. Ν. Ἀλίβεργης, «Ἐπιστολαὶ τοῦ Η. Rouquenville ὑποπρόξενου τῆς Γαλλίας ἐν Ἄρτῃ», *Σκουφᾶς*, τ. 1-2 (1955-62), σσ. 188-193, 284-254, 292-296, 342-344. Γ. Παπαγεωργίου, «Ἡ ἐπιδημία πανώλης στὴ Θεσσαλία, Ἠπειρὸ καὶ Ἀλβανία», *Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ*, τ. 28 (Ἰωάννινα 1986/87), σσ. 71-102. Κ. Βλάχος, «Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ γαλλικοῦ ὑποπρόξενου τῆς Ἄρτας (1815-1817), *Ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο-Ἰωάννινα 1988*, σσ. 404-408. Ι. Παναγιωτίδου, «Ἠπειρὸς: Ὑγεία, Νοσηρότητα καὶ περιθαλψὴ κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας», *Βαλκανικὰ Σύμμεικτα*, τεύχ. 9 (Θεσσαλονίκη 1997), σσ. 37-62. Ε. Βέτσιος, *Ἡ διπλωματικὴ καὶ οἰκονομικὴ παρουσία τῶν Βενετῶν στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 203-214. ὁ ἴδιος, «Στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐπιδημία πανώλης στὰ Γιάννενα καὶ στὴν Ἄρτα στὰ 1717-1719 (μὲ βάση βενετικὰ ἀρχαϊκὰ ἐγγραφα)», *Σκουφᾶς*, τεύχ. 100 (Ἄρτα 2007), σσ. 343-359.**

2) Γιὰ τὸν ὑποπρόξενο τῆς Βενετίας στὴ Ἄρτα G. Berra περισσότερα βλ. Ε. Βέτσιος, *Ἡ διπλωματικὴ καὶ οἰκονομικὴ παρουσία τῶν Βενετῶν στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 68-69.

1736 πρὸς τὸν ἕκτακτο προβλεπτή<sup>3</sup> τῆς Λευκάδας Pompeo Rota ἀνέφερε σχετικὰ: «Ἡ ἐπιδημία στὰ Γιάννενα συνεχίζεται μὲ καθημερινὴ θνησιμότητα. Στὴν Ἄρτα καὶ στὴν περιοχὴ τῆς μέχρι αὐτὴ τὴ χρονικὴ περίοδο δὲν ὑπάρχει καμία ἀνησυχία. Ἄν ὑπάρξει κάποια ἐκδήλωση τῆς ἀσθένειας ἢ ἐξοχότητά σας θὰ ἐνημερωθεῖ μὲ ἀγγελιοφόρο»<sup>4</sup>. Σὲ ἐπόμενη ἐπιστολὴ του ὁ ἴδιος ὑποπρόξενος στὶς 21 Σεπτεμβρίου 1736 πληροφοροῦσε τὸν P. Rota ὅτι «ἡ ἐπιδημία στὰ Γιάννενα συνεχίζεται καὶ μάλιστα ἐπεκτάθηκε καὶ σὲ κάποιο χωριὸ τῆς περιοχῆς γύρω ἀπὸ τὴν πόλη. Στὴν Ἄρτα μέχρι τώρα ἔχουμε καλὴ ὑγεία»<sup>5</sup>.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1736 πληροφοροῦμαστε ὅτι ἐντοπίστηκαν τὰ πρῶτα κρούσματα ἀπὸ τὴν ἀσθένεια. Συγκεκριμένα ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ G. Berra μὲ χρονικὴ ἔνδειξη 16 Ὀκτωβρίου 1736, πληροφοροῦμαστε ὅτι στὴ συνοικία Παργιορίτσα<sup>6</sup> τῆς Ἄρτας ποὺ βρίσκεται στὴν ἄκρη τῆς πόλης πέθαναν 3 ἢ 4 ἄτομα πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἐκδήλωση τῆς μολυσματικῆς ἀσθένειας. Τὸ ἀνησυχητικὸ συμβᾶν ὁδήγησε τὸν τοῦρκο διοικητὴ νὰ θέσει σὲ καραντίνα τὶς οἰκογένειες ποὺ κατοικοῦσαν στὴ συγκεκριμένη συνοικία ἐκτοπίζοντας αὐτὲς στὰ γύρω βουνά. Ὁ ὑποπρόξενος ἐπιπλέον παρακάλεσε τὸν ἕκτακτο προβλεπτή τῆς Λευκάδας P. Rota νὰ ἀποστέλλει ἕναν ἀγγελιοφόρο στὴν Ἄρτα γιὰ νὰ παραλαμβάνει τὴν προξενικὴ ἀλληλογραφία στὴν περίπτωση ποὺ διαπιστωνόταν ἡ ἐμφάνιση τῆς νόσου. Ὁ ἴδιος ὁμολογοῦσε ὅτι θὰ ἦταν δύσκολο νὰ ἀναθέσει σὲ κάποιον τὴ διακίνηση τῆς ἀλληλογραφίας, ἐπειδὴ, πέραν τοῦ λοιμοῦ, ἀντιμετώπιζε καὶ ἔντονα οἰκονομικὰ προβλήματα<sup>7</sup>. Στὶς 18 Νοεμβρίου 1736 ὁ ὑποπρόξενος ἀνέφερε ὅτι ἐκδηλώθηκε ἡ ἐπιδημία στὴν πόλη τῆς Ἄρτας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χαθοῦν δυὸ ὁλόκληρες οἰκογένειες. Οἱ ἄλλες οἰκογένειες, ὅμως, τῆς πόλης, ποὺ εἶχαν ἐκτοπισθεῖ στὰ γύρω βουνά δὲν εἶχαν προσβληθεῖ, γεγονός ποὺ σήμαινε ὅτι σύντομα θὰ τέλειωνε ἡ ἀπομόνωσή τους. Ἀναφέρεται ἐπιπλέον ὅτι ἕνας παπὰς ὀνόματι Βασίλης, τοῦ ὁποίου ἡ οἰκογένεια ἦταν ἤδη ἐκτὸς τῆς πόλης, εἶχε πεθάνει στὶς 4 Νοεμβρίου, ἐνῶ ἕνας ἀκόμη παπὰς ὀνόματι Ἀλέξιος εἶχε προσβληθεῖ ἀπὸ τὴ νόσο. Ὁ ὑποπρόξενος πάντως ἔκρινε ὅτι ἡ ἐπιδημικὴ νόσος δὲν μποροῦσε νὰ ἔχει θεαματικὲς ἐπιδόσεις στὴν πόλη, καθὼς οἱ κάτοικοι τῆς πόλης τὴν εἶχαν ἐγκαταλείψει καταφεύγοντας στὰ γύρω βουνά. Σύμφωνα μὲ τὶς πηγὲς ἄλλωστε ἡ πανώλη ἀλλὰ καὶ γενικότερα οἱ ἐπιδημικὲς νόσοι ἀποτελοῦν σύμφυτο χαρακτηριστικὸ κάθε ἐλάσσονος ἢ μεζζονος σημασίας πληθυσμιακῆς μετακίνησης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ στὰ Γιάννενα πέθαιναν

3) Οἱ κυριότερες ἀρχὲς τῆς Λευκάδας τὴν περίοδο τῆς ἐνετοκρατίας ἦταν οἱ δυὸ ἐνετοὶ προβλεπτές, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας καλοῦνταν Ἀνώτερος (ἢ Ἑκτακτος) προβλεπτής (ἢ Προνοητής) (Provveditore Straordinario), ποὺ διοριζόταν ἀπὸ τὴ βενετικὴ Σύγκλητο καὶ ὁ ἄλλος Τακτικὸς Προνοητής (Provveditore Ordinario). Περισσότερα βλ. Κ. Μαχαιρᾶς, *Ἡ Λευκὰς ἐπὶ Ἐνετοκρατίας 1684-1797*, Ἀθήναι 1951 σσ. 47-48.

4) Βλ. Παράρτημα Ἑγγραφο 1.

5) Βλ. Παράρτημα Ἑγγραφο 2.

6) Γιὰ τὴν Παργιορίτσα βλ. περισσότερα Γ. Τσοῦτσινος, *Ἀρτινὰ Ἱστορικὰ Θέματα*, Ἄρτα 2001, σσ. 208-209.

7) Βλ. Παράρτημα Ἑγγραφο 3.

5 μὲ 6 ἄτομα καθημερινὰ ἀπὸ τὴν ἐπιδημία<sup>8</sup>. Ἡ ἐπιδημία στὴν πρωτεύουσα τῆς Ἡπείρου ἀκολουθεῖται ἀπὸ μία ὕφεση κατὰ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1737 καὶ ὁ τοῦρκος διοικητὴς λαμβάνει μέτρα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ θανατικοῦ ποῦ θὰ ἀνακούφιζαν τὸν πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς<sup>9</sup>.

Μὲ ἐπιστολὲς τοῦ G. Berra στὶς 17 καὶ 26 Μαρτίου 1737 πληροφοροῦμαστε ὅτι ἡ ἐπιδημία στὴν Ἄρτα ἔτεινε νὰ ἐξαλειφθεῖ. Ἡ μόλυνση ὅμως μιᾶς οἰκογένειας Ἑβραίων, τῆς ὁποίας πέθαναν 4 ἄτομα, ἔβαλε σὲ ἐπιφυλακὴ τὶς ἀρχὲς μήπως καὶ ἀναζωπυρωθεῖ ἡ νόσος<sup>10</sup>. Ὅπως ἀνέφερε χαρακτηριστικὰ ὁ ὑποπρόξενος ἡ ἐπιδημία κόπαζε γιὰ 15 μὲ 20 μέρες καὶ μετὰ ἐμφανιζόταν καὶ πάλι σὲ κάποια οἰκογένεια<sup>11</sup>. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1737 ἡ ἐπιδημία εἶχε μολύνει μόνον ἕναν ἀγγελιαφόρο ποῦ πέθανε, χωρὶς ὅμως νὰ γίνεи γνωστὸ ἂν μολύνθηκε στὰ Γιάννενα ἢ σὲ ἄλλη περιοχὴ ἐκτὸς πόλης. Στὶς 22 Ἀπριλίου ἐπιπλέον πέθανε μία γυναίκα μὲ τὸ γιό της στὸ χωριὸ Κεραμάτες, ποῦ ἀπέχει μία ὥρα μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἄρτα<sup>12</sup>.

Τὸ Μάιο ὑπῆρξε ὕφεση τῆς ἐπιδημίας<sup>13</sup> καὶ στὶς 25 Μαΐου πληροφοροῦμαστε ὅτι τερματίστηκε ἡ καραντίνα τῶν κατοίκων. Ἐνα νέο περιστατικό, ὅμως, συγκλόνησε τὴν πόλη τὴν ἐπόμενη ἡμέρα. Ὁ γιὸς ἐνὸς Ἑβραίου πέθανε καὶ ὑπῆρξαν ὑποψίες ὅτι ὁ θάνατός του ὀφείλεται στὴ νόσο, καθὼς λίγες ἡμέρες πρὶν γύρισε ἀπὸ τὰ Γιάννενα, ὅπου ἐνδημοῦσε ἡ ἐπιδημία, ὁ πατέρας του. Λόγω τοῦ νέου κρούσματος ὁ διοικητὴς διέταξε νὰ τεθεῖ ἡ οἰκογένεια σὲ καραντίνα. Πάντως οἱ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ταφὴ τῶν θυμᾶτων τῆς ἐπιδημίας ὀρκίστηκαν ὅτι δὲν βρῆκαν κανένα σημάδι τῆς ἀσθένειας στὸ σῶμα τοῦ παιδιοῦ, γεγονός ποῦ θὰ ἀποδείκνυε τὴ μόλυνση. Οἱ γονεῖς τοῦ παιδιοῦ ἀνέφεραν ἐπίμονα ὅτι ὁ θάνατός του ὀφειλόταν σὲ πτώση ἀπὸ σκάλα<sup>14</sup>. Οἱ ἐπόμενες μέρες ἀπέδειξαν τελικὰ ὅτι τὸ παιδί δὲν πέθανε ἀπὸ τὴν ἐπιδημία. Παρόλα αὐτὰ στὶς 30 Μαΐου ἀναφέρεται ὅτι στὸ χωριὸ Παναγιὰ πέθανε ἕνας κηπουρὸς βάζοντας σὲ ἐπιφυλακὴ τὶς ἀρχὲς<sup>15</sup>, ἐνῶ στὴ συνέχεια πέθανε καὶ ἡ γυναίκα του. Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι πέθανε καὶ μία τουρκάλα στὸ φρούριο τῆς Ἄρτας<sup>16</sup>.

Στὶς 27 Ἰουνίου ὁ ὑποπρόξενος ἀνέφερε ὅτι ἐπιδημία ἐνέσκηψε στὸ φρούριο τῆς Ἄρτας. Ἡ ἐπιδημία ἐμφανίστηκε καὶ στὴ πόλη μὲ ἀποτέλεσμα οἱ κάτοικοι νὰ καταφύγουν ἐκ νέου στὰ χωριά<sup>17</sup>. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1737 ἡ ἐπιδημία συνεχιζόταν στὸ φρούριο καὶ τὴν πόλη, ἐνῶ ἐπεκτάθηκε καὶ στὶς Κερκιζάτες καὶ τὶς Χαλκιάδες χωριὰ τοῦ κάμπου τῆς Ἄρτας<sup>18</sup>. Τὸν Αὐγούστο ἡ ἐπιδημία

8) Βλ. Παράρτημα Ἐγγραφο 4.

9) Βλ. Παράρτημα Ἐγγραφο 5.

10) Βλ. Παράρτημα Ἐγγραφο 6.

11) Βλ. Παράρτημα Ἐγγραφο 7.

12) Βλ. Παράρτημα Ἐγγραφο 8.

13) Βλ. Παράρτημα Ἐγγραφο 9.

14) Βλ. Παράρτημα Ἐγγραφο 10.

15) Βλ. Παράρτημα Ἐγγραφο 11.

16) Βλ. Παράρτημα Ἐγγραφο 12.

17) Βλ. Παράρτημα Ἐγγραφο 13.

18) Βλ. Παράρτημα Ἐγγραφο 14 καὶ 15.



είχε ύφεση<sup>19</sup> ἀφοῦ ἤδη πολλοὶ Τοῦρκοι ποὺ ἔμεναν στὸ φρούριο πέθαναν. Ἡ πόλη ἦταν ἐντελῶς ἀκατοίκητη καὶ αὐτὸ βοήθησε στὴ μὴ διάδοση τῆς νόσου. Παράλληλα ἐμφανίστηκε καὶ εὐλογία<sup>20</sup> στὰ παιδιά καὶ αὐτὸ εἶναι σημάδι ὅτι ἡ πανούκλα θὰ κόπαζε, καθὼς δὲν μπορούσαν νὰ συνυπάρξουν οἱ δυὸ ἀσθένειες<sup>21</sup>. Πρὸς τὰ τέλη τοῦ μηνὸς φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιδημία σταμάτησε καὶ ἡ καραντίνα ἔληξε<sup>22</sup>.

Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀνέφερα ὡς τώρα, σταχυολογῶντας τα κυρίως ἀπὸ τὸν ἀρχεῖακὸ φάκελο μὲ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ ὑποπρόξενου G. Berca, εἶναι ὁπωσδήποτε ἀποσπασματικά, ἀλλὰ ἱκανᾶ γιὰ νὰ συνθέσουν μία εἰκόνα τῆς ἐξάπλωσης τῆς νόσου στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας στὰ 1737. Μὲ βάση τὰ ἔγγραφα ποὺ ἐξετάστηκαν, παρατηροῦμε ὅτι ἡ πανώλης ἐμφανίστηκε στὴν Ἄρτα στὰ τέλη τοῦ 1736 καὶ συνεχίστηκε μέχρι καὶ τὰ τέλη καλοκαιριοῦ τοῦ 1737. Μεταδόθηκε στὴν Ἄρτα πιθανότατα ἀπὸ τὰ Γιάννενα, ὅπου ἡ ἀσθένεια ἐνδημοῦσε ἐκεῖ, μέσω τῶν χειρσαίων δρόμων. Κανένα τεκμήριο ὅμως δὲν θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ πανώλη ἀπέκτησε τὶς δραματικὲς διαστάσεις ποὺ εἶχε γνωρίσει σὲ προηγούμενη περίοδο καὶ ποὺ θὰ ἀποκτοῦσε καὶ μεταγενέστερα. Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ παράμετροι τοῦ συστήματος προστασίας, ὅπως ἡ πληροφόρηση, ἡ διακοπὴ ἐπικοινωνίας, ἡ λομοκάθαρση, ἡ ἀπομόνωση ἀσθενῶν, καὶ ἡ ἰατρικὴ ἀντιμετώπιση τῶν πανωλόβλητων, λειτούργησαν θετικὰ στὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἀσθένειας. Ἀσφαλῶς τὰ μέτρα αὐτὰ οὔτε δραστικὰ ἦταν κι οὔτε ὀδηγοῦσαν στὴν ἐξάλειψή της, σίγουρα ὅμως περιορίζαν σημαντικὰ τὴν διάδοσή της.

19) Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Ἄρτα, 10 Αὐγούστου 1737: «Corrono venti giorni, che il male non si fa sentire ne in Citta ne in fortezza».

20) Ἡ εὐλογία ἦταν μία παιδικὴ ἀσθένεια ποὺ ἐπληττε τὶς ἀναπαραγωγικὲς βάσεις τοῦ πληθυσμοῦ προσβάλλοντας τὶς νέες κυρίως ἡλικίες. Ποτὲ ὅμως δὲν ἀπειλοῦσε τὴν ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν πληθυσμῶν, ὅπως μπορούσε νὰ συμβεῖ μὲ μία ἐπιδημία πανώλης.

21) Βλ. Ε. Βέτσιος, *Ἡ διπλωματικὴ καὶ οἰκονομικὴ παρουσία τῶν Βενετῶν στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 2007, Παράρτημα, Ἔγγραφο 5, σ. 385.

22) Βλ. Παράρτημα Ἔγγραφο 16.

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

1

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45 (Lettere di Magistrati Bailo alla Porta Ottomana, Capj da Mare Consoli, Vice Consoli etc. Dirette al N.H.E. Pompeo Rota, Provveditor Straordinario in S. Maura con la soprintendenza nelle piazze del Golfo dell' Arta), Άρτα 13 Σεπτεμβρίου 1736*

(Άπόσπασμα)

... Il morbo contagioso in Janina continua ancora nel (...) grado, con mortalita giornaliera. In questa citta d' Arta e suo distretto per divina clemenza sin ora e libero d' ogni sospetto (...) e mancando qualche tristo accidente l' Eccelenza Vostra sara per espresso avvisata. ...

2

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα 21 Σεπτεμβρίου 1736*

(Άπόσπασμα)

... Seguita il male contagioso in Jannina, essendosi inoltrato in qualche villaggio ancora di quell distretto. In Arta sino al presente si gode buona salute, e con profondissimo qssequio le baccio le vesti.

3

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα 16 Οκτωβρίου 1736*

Sono passati a miglior vita tre o quatro persone consecutive una all' altra nell' estremita di questa Citta nel quartiere nominato Pariorizza, vengono sospette

di male contagioso. Ne rassegnò a lume di Vostra Eccellenza le notizie. Il comandante ha ordinato le (...) alla montagna e si fanno passare tutte le famiglie circovicine, e saranno guardate. Se s' inoltra il male per porgerne l' avviso dell' esito, e necessario, che l' Eccellenza Vostra ordini un Monossile a Prevesa, che di tanto in tanto venga sopra qualchuno per ricevere gl' avvisi. Mentre qua sarà difficilissimo, che possa trovare espresso, avendo speso un cechino per portare la presente a Prevesa. Attenderò gli ordini di Vostra Eccellenza e con profondissimo rispetto le baccio le Vesti.

L' Arta 16 Ottobre 1736

Di V.E.

A Sua Eccellenza Rota Provveditor Extraordinario di Santa Maura  
Humilissimo Ossequiosissimo servitore  
Signor Giuseppe Berra Vice Console

4

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα  
18 Νοεμβρίου 1736*

Doppo il principio del male contagioso scoperto in questa Citta, come ho avuto l' onore di rassegnare l' avviso a Vostra Eccellenza, sono perite quasi intieramente le due famiglie trovate infette. Le contigue, che sono statte parimente obligate ad uscire fuori alla montagna si conservano in salute e sono vicine al termine della loro quarantena. In Citta fra questo tempo e perito un Papa chiamato Vassili, li 4 del corrente. La sua famiglia, che si trova fuori e sarà sino al giorno d' oggi. Hieri fu colpito un altro Papa chiamato Alessio, non è sin ora ancora morto. Il male non può aver corso, come si spera, per essere la Citta tutta deserta, essendo quasi tutti gl' abitanti passati nei Villaggi. Per

A Sua Eccellenza Proweditor Extraordinario di Santa Maura essere fermato nel Consolato in risserva, non ho potuto parlare ad Ali Bei come l' Eccellenza Vostra mi ha ordinato nel ultimo di lui foglio, benché poco si è fermato qua, essendo ripassato in Argirocastro, appresso la sua famiglia. In Janina muoiono ancora cinque e sei persone al giorno infette dal male. D' ogni ulterior insorgenza ne umiliario il rapporto a Vostra Eccellenza, e con profondissimo rispetto le baccio le Vesti.

L'Arta 18 Novembre 1736

Di V.E.

Humilissimo Ossequiosissimo servitore  
Signor Giuseppe Berra Vice Console

## 5

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα  
30 Ιανουαρίου 1737*

(Άπόσπασμα)

...Va cessando il male contagioso, e Passo Bei e ritornato espressamente da Jannina per mettere governo a questo castigo, e procurare con tutte le possibili diligenze assolversi da questa infettione, e con profondissimo rispetto le baccio le Vesti.

L' Arta 30 Gennaio 1737

Di V.E.

Humilissimo Ossequiosissimo servitore  
Signor Giuseppe Berra Vice Console

## 6

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα  
17 Μαρτίου 1737*

(Άπόσπασμα)

...Per il male eravamo in positura d' essere presto liberi, se la casa d' un Ebreo non si fosse scoperta attaccata in questo Novilunio, e sono gia morte quatro persone di detta casa. Si sta in attenzione per vedere se insorgera qualch' altro accidente negli Ebrei, e di tutto Vostra Eccellenza ne avra un ossequioso rapporto protestandomi con profondissimo rispetto al baccio di Vostre Vesti.

L' Arta 17 Marzo 1737

Di V.E

Honestissimo Ossequiosissimo Servitore  
Signor Giuseppe Berra Vice Console Veneto

## 7

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα,  
26 Μαρτίου 1737*

(Άπόσπασμα)

...Il male contagioso fa un pocco di sospensione per quindici giorni e venti, e poi rinasce di nuovo in qualche famiglia. Attendo li venerati riscontri dall' Eccellenza Vostra delle mie precedenti spedite per espresso, e con profondissimo ossequio le baccio le Vesti.

L' Arta 26 Marzo 1731

A Sua Eccellenza Rota Provveditor Extraordinario  
Humilissimo, Ossequiosissimo servitore  
Signor Giuseppe Berra Vice Console

8

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα, 23 Άπριλίον 1737*

(Άπόσπασμα)

Illustrissimo et Eccellentissimo Signor Signor Provveditor Colendissimo

Nel vedermi ordinato da Vostra Eccellenza di darle un distinto raguaglio della positura del male contagioso a questa parte, temo, che altra mia rassegnata all' Eccellenza Vostra, segnata 12 corrente, sia smarrita, benche fatta consegnare ad Ali Bei, che s' offerse aver incontro per Prevesa.

Nel corso d' un mese in Citta il male non si e manifestarlo che nella persona d' un corriere, quale e morto, non sapendo ne meno lui se l' avesse preso in Jannina, o ad altra parte fuor di Citta. Hieri e morta una donna con un suo figlio nel villaggio chiamato Cieramades un ora distante da questa Citta. Altri accidenti non vi son caduti...

L' Arta 23 Aprile 1737

Di V.E.

Humilissimo Ossequiosissimo servitore  
Signor Giuseppe Berra Vice Console

9

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα, 15 Μαΐον 1737*



(Ἀπόσπασμα)

...Si seguita in questa Citta a godere un desiderato respiro di buona salute, senza sentirsi piu veruna insorgenza del male, e con profondissimo rispetto le baccio le Vesti.

L' Arta 15 Maggio 1737

Di V.E.  
A Sua Eccellenza Rotta Provveditor Extraordinario  
Humilissimo Ossequiosissimo servitore  
Signor Giuseppe Berra Vice Console

10

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Ἄρτα 28 Μαΐου 1737*

Illustrissimo et Eccelentissimo Signor Signor Provveditor Colendissimo

Tre giorni doppo, che questa Citta avea terminata la sua quarantena un nuovo accidente, che umilio a Vostra Eccellenza ha scompigliato questo paese, e morto il figlio d' un Ebreo li 26 del corrente, e per esser venuto suo Padre pochi giorni avanti da Jannina l' hanno subito sospettato pestiferato. Dattone il rapporto al Commandante ha ordinato, che questa famiglia sia scacciata fuori al luogo solito per l' espurgo. Quelli, che sono destinati per seppelirli quelli infetti hanno giurato, che non li hanno trovato verun segno di male. Al presente dicono, che questo putto sia cascato d' una scala, e si sia ammazzatto. L' esito provara il caso, si sta in

A Sua Eccellenza Rota Provveditor Extraordinario  
attenzione sopra detta famiglia, e ne rassegnarsi all' Eccellenza Vostra ogn' ulterior insorgenza, e con profondissimo rispetto le baccio le Vesti.

L' Arta 28 Maggio 1737

Di V.E.  
Humilissimo Ossequiosissimo servitore  
Signor Giuseppe Berra Vice Console

11

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Ἄρτα 31 Μαΐου 1737*

Illustrissimo et Eccelentissimo Signor Signor Provveditor Colendissimo

Sempre piu si va verificando non essere stato infetto l' Ebreo. Bensi hieri nella Villa Panaia e morto un giardiniere di peste, ne rassego la notizia a Vostra Eccellenza, ed alla Rappresentanza di Prevesa. Praticaro tutta la possibile diligenza per avanzare all' Eccellenza Vostra ogni ulterior emergenza, e con profondissimo rispetto le baccio le Vesti.

L' Arta 31 Maggio 1737

Di V.E.

A Sua Eccellenza Rotta Provveditor Extraordinario  
Humilissimo Ossequiosissimo servitore  
Signor Giuseppe Berra Vice Console

12

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα  
14 Ιουνίου 1737*

Illustrissimo et Eccelentissimo Signor Signor Provveditor Colendissimo

Doppo l' ultimo caso rassegnato a Vostra Eccellenza del giardiniere ferito di contagio, ha fatta la medesima strada la di lui consorte, e sopragionto altro accidente in questa fortezza essendo passata a peggior vita una turca parimente infetta. Ogni ulterior accidente sara da me umiliato all' Eccellenza Vostra, e con profondissimo rispetto le baccio le Vesti.

L'Arta 14 Giugno 1737

Di V.E.

A Sua Eccellenza Rota Provveditor Extraordinario  
Humilissimo Ossequiosissimo servitore Signor Giuseppe Berra Vice Console

13

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα  
27 Ιουνίου 1737*

Illustrissimo et Eccelentissimo Signor Signor Provveditor Colendissimo

Consegnai a Nicoletto Vellaniti da Pazo un osequiosissimo mio foglio, dove rassegnavo a Vostra Eccellenza il male intorto in questa fortezza di Larta. Al

presente si fa sentire anco in Citta con qualche mortalita. Quasi tutti questi abitanti si sono di nuovo ricoverati nei Villaggi. Del esito ne andaro raguagliando l' Eccellenza Vostra, e con profondissimo rispetto le baccio le Vesti.

L' Arta 27 Giugno 1737

Di V.E.

A Sua Eccellenza Rota Provveditor Extraordinario di Santa Maura  
Humilissimo Ossequiosissimo servitore  
Signor Giuseppe Berra Vice Console

14

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα 12 Ιουλίου 1737*

Illustrissimo et Eccellentissimo Signor Signor Provveditor Colendissimo

Continua a farsi sentire il male in fortezza, ed in Citta, come ho rassegnato a Vostra Eccellenza nel mio ultimo foglio. Anco in qualche Villaggio si e introdotto, cioe in Cergizades e Caliciades. L' ulteriori insorgenze saranno da me umiliate all' Eccellenza Vostra, e con profondissimo rispetto le baccio le Vesti.

L'Arta 12 Luglio 1737

Di V.E.

A Sua Eccellenza Rota Provveditor Extraordinario  
Humilissimo Ossequiosissimo servitore  
Signor Giuseppe Berra Vice Console

15

*Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα 12 Ιουλίου 1737*

Copia di lettera scritta dal Vice Console Veneto Bera in Arta al Nobil Uomo Signor Orsini Balbi, Provveditor di Vonizza, li 12 Luglio 1737

Adi 18 Luglio 1737 s.n. Recepta

Dal male contagioso, che si e novamente introdoto in questa fortezza, ed in Citta continua sempre farsi sentire, come pare in qualche villaggio. L'

Eccellenza Vostra avisata sempre delle ulteriori insorgenze, che nascevono, e con profondissimo ossequio mi profetto.

16

Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dal 43 al 45, Άρτα  
24 Αύγουστου 1737

Illustrissimo et Eccelentissimo Signor Signor Provveditor Colendissimo

Nel accurarmi Vostra Eccellenza la riceputa delli miei due ultimi ossequiosi fogli, mi vedo anco scortato dalla di lei benignita appresso la primaria Carica per il mio tenue avanzo.

Si continua a godere la sospirata salute in questo luogo e territorio, ed alli 29 del corrente termina la quarantena, quando non cada verun altro accidente. Ne rassegnaro sempre all' Eccellenza Vostra ogni successo ulteriore, e con profondissimo rispetto le baccio le Vesti.

L' Arta 24 Agosto 1737

Di V.E.

A Sua Eccellenza Rota Provveditor Extraordinario di Santa Maura  
Humilissimo Ossequiosissimo servitore Signor Giuseppe Berra Vice Console